

RAAD VOOR DIERENAANGELEGENHEDEN

JAARVERSLAG 2023

Doel en activiteiten van de Raad

De Raad voor Dierenaangelegenheden (RDA) is een onafhankelijke raad van deskundigen die de bewindspersonen van het ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV) gevraagd en op eigen initiatief adviseert over multidisciplinaire vraagstukken op het gebied van dierenwelzijn inclusief diergezondheid en ethische vraagstukken.

De RDA bestaat uit circa veertig leden met een zeer uiteenlopende achtergrond en deskundigheid, die zitting hebben op persoonlijke titel en zonder last of ruggespraak. De RDA behandelt vraagstukken over de volle breedte van het dierbeleid: over productie-en proefdieren, over hobby -en gezelschapsdieren en over gehouden en in het wild levende dieren.

De Raad legt het resultaat van zijn beraadslagingen neer in een zogeheten zienswijze. Die geeft een overzicht van wetenschappelijke en maatschappelijke achtergronden van een vraagstuk, en adviseert over beleidsrichtingen en oplossingsrichtingen voor dilemma's. Consensus is niet noodzakelijk, een zienswijze van de Raad kan minderheidsstandpunten bevatten.

Inhoud

Doel en activiteiten van de Raad	2
Woord vooraf: Veranderingen	4
RDA in 2023 – Jubileumjaar met gevarieerde activiteiten	5
RDA maakt opnieuw <i>Staat van het Dier</i> op	8
Dierwaardigheid blijft in 2023 hoog op de agenda	10
Plezier voor mens én dier?	12
Echte verhalen voor een betere dialoog over wolven	14
Laat dierenwelzijn niet ondersneeuwen	16
Afzwaaiende leden: rol verandert, de basis blijft wetenschap	18
Het perspectief van zes nieuwe leden	20
Vooruitblik op 2024	23
De Raad aan het werk	25
RDA-leden en hun achtergrond	26
Leden Jong RDA	27
Personeel en organisatie	27

2024, Raad voor Dierenaangelegenheden, Den Haag
© Sommige rechten zijn voorbehouden / Some rights reserved
Voor deze uitgave zijn gebruiksrechten van toepassing zoals
vastgelegd in de Creative Commons licentie Naamsvermelding
3.0 Nederland. Voor de volledige tekst van deze licentie zie
<http://www.creativecommons.org/licenses/by/3.0/nl/>

Redactie, tekst:

Bert Kleiboer

Opmaak en drukwerk:

Xerox | OSAGE

Foto omslag:

Shutterstock

Foto's binnenwerk:

Copyright vermeld bij de foto

Raad voor Dierenaangelegenheden

Bezuidenhoutseweg 73

2594 AC Den Haag

www.rda.nl

Bij de productie van dit jaarverslag is gebruikgemaakt van papier met het keurmerk Forest Stewardship Council® (FSC®). Bij dit papier is het zeker dat de productie niet tot bosvernietiging heeft geleid. Ook is het papier 100% chloorvrij gebleekt en 100% gerecycled.

RAAD VOOR DIERENAANGELEGHENEDEN

JAARVERSLAG 2023

RAAD VOOR DIERENAANGELEGHENEDEN

Woord vooraf: Veranderingen

Terugblikkend op 2023 observeren we twee trends. Eén: Nederland geeft onverminderd veel om dierenwelzijn. Twee: het is moeilijk om dit om te zetten in concrete stappen naar structurele veranderingen.

Het eerste punt bleek afgelopen jaar opnieuw uit de brede publieksenquête die we voor de tweede keer hebben laten uitvoeren in het kader van *Staat van het Dier*. We zien dat Nederlanders in alle lagen van de samenleving dierenwelzijn belangrijk vinden. Als het aan hen ligt, mag de overheid meer doen om dat te waarborgen. Dat besef is er ook in de politiek. Enkele jaren geleden had de Tweede Kamer al gevraagd om structurele verbeteringen voor gehouden dieren, via een amendement op de Wet dieren. Ook na de verkiezingen in het afgelopen jaar is er een meerderheid in het parlement voor verandering. Begin 2024 werd een motie aangenomen die de regering oproept snel werk te maken van een overgang naar een dierwaardige veehouderij.

Dan de tweede observatie. De publieke opinie en meerderheid in het parlement ten spijt, blijven grote veranderingen uit. Het vorige kabinet had de intentie om met het bedrijfsleven en maatschappelijke organisaties afspraken te maken in het *Convenant Dierwaardige Veehouderij*. De pogingen daartoe zijn vooralsnog echter gestrand. Dat hangt weliswaar samen met de val van het kabinet, maar dat is niet de enige reden. Veranderprocessen zijn complex. Dat komt deels door economische belangen. Wat ook een belangrijke rol speelt, zijn routines en de cultuur in de sector. Het doorbreken ervan geeft onrust en onzekerheid; niet alleen bij individuele veehouders, ook bij hun belangenbehartigers, bedrijven in de agribusiness en beleidsmakers. Dat heeft invloed op de overlegstructuren

Voorzitter Jan Staman (l) en secretaris-directeur Marc Schakenraad

en instituties in de sector. Het realiseren van structurele vooruitgang richting dierwaardige houderij is daarmee ook een bestuurlijk vraagstuk en dat heeft ook onze aandacht.

De RDA blijft zoeken naar richtingen om de positie en het welzijn van dieren te verbeteren. Op onze nieuwe meerjaren-agenda is 'institutionele en wettelijke kaders' een van de thema's. Die agenda is onderdeel van de nieuwe *Staat van het Dier*. Deze verschijnt in 2024, de voorbereidingen hiervoor zijn grotendeels in het afgelopen jaar gedaan. Daarnaast gingen de

lopende zaken door, wat resulteerde in verschillende publicaties en bijeenkomsten. Dit jaarverslag geeft in vogelvlucht een mooi beeld van ons werk in 2023.

Jan Staman
voorzitter

Marc Schakenraad
secretaris-directeur

RDA in 2023

Jubileumjaar met gevarieerde activiteiten

In 2023 bestond de RDA 30 jaar. Het congres *Staat van het Dier* in april was een passende gelegenheid om dit te vieren. In het jubileumjaar zijn zienswijzen over drie onderwerpen afgerond en is gewerkt aan enkele zienswijzen die in 2024 zullen worden afgerond. Hieronder volgt een beknopt overzicht van deze en andere activiteiten in het afgelopen jaar.

Veel aandacht ging uit naar het vervolg op *Staat van het Dier*. Onder deze titel inventariseerde de RDA ruim vier jaar geleden voor het eerst hoe Nederland denkt over dieren en de omgang met dieren. De schurende kwesties die hierin werden benoemd, waren mede bepalend voor de onderzoeksagenda van de Raad in de jaren erna. Van de zeventien genoemde onderwerpen zijn er veertien opgepakt en uitgewerkt.

Congres Staat van het Dier

Voor 2024 staat het vervolg gepland en dat is grotendeels voorbereid in het afgelopen jaar. Een belangrijk moment was het congres in april. Hier werden de belangrijkste resultaten van een publieksenquête gepresenteerd en geduid. Uit dat onderzoek blijkt onder meer dat Nederlanders nog steeds waarde hechten aan dierenwelzijn. Ten opzichte van vier jaar geleden vonden de onderzoekers kleine (in de meeste gevallen niet-significante) verschillen, die zonder uitzondering wijzen in de richting van meer betrokkenheid bij dieren. Ook vindt het publiek dat de overheid meer kan doen om dierenwelzijn te waarborgen. Tijdens het congres is gediscussieerd over de uitkomsten van de enquête en mogelijke onderzoeksthema's

voor de komende jaren. Het onderzoek en het congres zijn belangrijke bronnen voor de nieuwe *Staat van het Dier*.

Zie pagina 8 voor een uitgebreider artikel over het proces en de werkwijze voor *Staat van het Dier*.

Zienswijze Doden van zorgbehoevende dieren

Aan het begin van het jaar is de zienswijze *Doden van zorgbehoevende dieren* officieel aangeboden aan het ministerie van LNV. De minister had hierom gevraagd ten behoeve van

een verantwoord beleid voor euthanasie van zorgbehoevende dieren. In dit advies concludeert de Raad dat in bedrijfsmatige dierhouderij een betere ondersteuning nodig is voor tijdige en zorgvuldige beslissingen rondom het voortijdig doden van deze dieren. Daarnaast moet euthanasie beter bespreekbaar worden.

De zienswijze en de publiekssamenvatting zijn te vinden op de website van de RDA.

Foto: Paul Voorham

Tijdens het congres in april werden de resultaten van het publieksonderzoek gepresenteerd.

Zienswijze Plezier voor mens én dier?

In mei verscheen de zienswijze Plezier voor mens én dier? Hierin onderzocht de RDA op eigen initiatief het welzijn van dieren die worden ingezet voor sport, ontspanning, traditie en vermaak. Voor veel mensen vormen deze activiteiten een belangrijk deel van hun leven en er zijn grote aantallen dieren bij betrokken. Maar er zijn ook steeds meer zorgen om het dierenwelzijn, wat de vanzelfsprekendheid van het gebruik van de dieren voor menselijk plezier ter discussie stelt. De RDA stelt dat sport en ontspanning met dieren plezierig moeten zijn voor mens én dier. De zienswijze geeft een aantal aanbevelingen voor een dierwaardige praktijk. De Raad pleit onder meer voor een breed gebruik van dierenwelzijnsplannen en de toepassing van de zes leidende principes voor dierwaardigheid.

Zie pagina 12 voor een interview met voorzitter Ruud Tombrock van het RDA-forum dat deze zienswijze heeft voorbereid.

Congres EuroFAWC

Mede ter gelegenheid van het 30-jarig bestaan was de RDA dit jaar de gastheer van het jaarlijkse congres van de Europese organisatie van dierenraden, het European Forum for Animal Welfare Councils (EuroFAWC). De jaarlijkse ontmoeting van collega-organisaties heeft als doel om actuele trends, ervaringen en nieuwe inzichten onderling te delen. De bijeenkomst vond dit keer plaats in Den Haag op 6 en 7 juni. Hier bleek opnieuw dat verschillende thema's die in Nederland actueel zijn, ook in andere landen in de aandacht staan. Voorbeelden zijn de wolf en dieren die worden gebruikt voor sport en ontspanning.

Zo heeft ook de adviesraad in Denemarken zich beziggehouden met dieren in sport en ontspanning. Waar de RDA een brede insteek koos, focust de Deense evenknie op één voorbeeld, namelijk de paardensport. De Denen stellen dat een paard geen atleet is en dat dit consequenties moet hebben

De RDA werkt op eigen initiatief aan een verkenning van de dierentuin van de toekomst

voor de paardensport. Tijdens het congres bleek verder dat het in Nederland uitgewerkte concept dierwaardige veehouderij elders in Europa met belangstelling wordt gevolgd. RDA-lid Han Swinkels gaf op het congres een presentatie hierover.

Dierentuin van de toekomst

In Staat van het Dier (2019) is vastgesteld dat er weliswaar draagvlak is voor dierentuinen, maar dat mensen ook voorwaarden stellen aan de manier waarop dieren er worden gehouden. De RDA werkt daarom op eigen initiatief aan een verkenning van de dierentuin van de toekomst en de randvoorwaarden waaraan deze moet voldoen. Een forum onder leiding van David van Gennep verzamelt hiervoor wetenschappelijke informatie en betreft in het proces ook meningen en ervaringen van dierentuinbezoekers en belanghebbenden.

Zo is bijvoorbeeld een publieksonderzoek uitgevoerd en is in oktober een sectorbijeenkomst georganiseerd.

Het publieksonderzoek peilde de houding van Nederlanders ten opzichte van dierentuinen en hun oordeel over het welzijn van de dieren. Ook is gevraagd naar ideeën over de functie van dierentuinen en toekomstige ontwikkelingen. De resultaten zijn in de sectorbijeenkomst besproken met professionals. Hier vonden ook discussies over een aantal deelthema's plaats. De resultaten van de publieksenquête en de sectorbijeenkomst vormen belangrijke input voor de zienswijze, die naar verwachting in het tweede kwartaal van 2024 zal uitkomen.

De resultaten van het publieksonderzoek en het verslag van de sectorbijeenkomst zijn beschikbaar op de website van de RDA.

Maatschappelijke dialoog over de wolf

Op verzoek van de minister van Natuur en Stikstof werkt de RDA aan een advies over wat nodig is om in Nederland samen te leven met de wolf. Wat hierin aan de orde moet komen, zijn de positie van wolven in de Nederlandse natuur, de beleefde angstgevoelens bij mensen en de bescherming van vee. De minister heeft gevraagd om daarnaast een maatschappelijke dialoog te organiseren. Het doel is om over en weer begrip te krijgen voor de verschillende standpunten en het voorkomen van een verdere verharding van het debat. Voor deze dialoog organiseerde de Raad vijf bijeenkomsten, in de periode september 2023 - januari 2024. Naast de argumenten en standpunten van de georganiseerde belangenbehartigers is er in de dialoogsessies veel aandacht besteed aan persoonlijke ervaringen van mensen die in hun leven te maken hebben met de aanwezigheid van wolven. Eind 2023 is een tussentijds verslag opgesteld in de vorm van een brief aan de minister. Het advies wordt naar verwachting in de eerste helft van 2024 afgerond.

Zie pagina 14 voor een uitgebreider artikel over de opzet van de dialoogsessies. De brief aan de minister is gepubliceerd op de website van de RDA, evenals beknopte verslagen van de bijeenkomsten.

Zienswijze Laat dierenwelzijn niet ondersneeuwen

In december verscheen de zienswijze *Laat dierenwelzijn niet ondersneeuwen*. Hierin signaleert de RDA knelpunten voor productiedieren die worden veroorzaakt door de klimaatproblematiek. Dat zijn enerzijds de directe gevolgen van het veranderende klimaat, zoals hetere zomers en extremer weer. Anderzijds hebben maatregelen om klimateffecten te beperken mogelijk invloed, zoals het aanpassen van stallen om broeikasgasemissies te verminderen. Aanleiding voor de zienswijze is de constatering dat dierenwelzijn tot nu toe te

weinig aandacht krijgt in overheidsbeleid rondom het klimaat. De RDA stelt dat het beleid niet alleen gericht moet zijn op de huidige productiesystemen, maar ook rekening moet houden met de ontwikkeling naar een dierwaardige veehouderij.

Zie pagina 16 voor een interview met voorzitter Gé Backus van het RDA-forum dat deze zienswijze heeft voorbereid.

Zienswijze Gezondheid productiedieren

Vergevorderd maar nog niet afgerond in het afgelopen jaar is een zienswijze op eigen initiatief over de gezondheid van productiedieren. Hiermee wil de RDA bouwstenen voor de toekomstige gezondheidszorg voor productiedieren benoemen. Onderwerpen die in dit advies aan de orde komen, zijn onder meer diergezondheid in een dierwaardige veehouderij, monitoring en preventie, diergeneesmiddelen en kennisontwikkeling (onderzoek en onderwijs). Een eerste concept-zienswijze is afgelopen jaar aan de leden van de Raad voorgelegd (de zogenoemde horizontale toets). Het forum verwerkt de reacties in een nieuwe versie die naar verwachting in de loop van 2024 verschijnt.

Een zienswijze over de zorg voor de gezondheid van productiedieren is in de maak

Webinars

In het afgelopen jaar waren er twee webinars over uitgebrachte zienswijzen. Het eerste ging over *Doden van zorgbehoevende dieren* (2022). Het andere webinar had betrekking op *Plezier voor mens én dier?* Deze online bijeenkomsten hadden als doel de zienswijzen nader toe te lichten en te bediscussiëren met een breed publiek van geïnteresseerden.

Podcasts

In 2023 verschenen zeven podcasts: vier onder de noemer *Dierenraad podcast* en drie in de serie *DIER aan BODCAST*. In de *Dierenraad podcast* staan thema's uit de zienswijzen en andere documenten van de RDA centraal. Afgelopen jaar waren dat de gevolgen van klimaatverandering voor dieren (*Laat dierenwelzijn niet ondersneeuwen*), dieren in sport en ontspanning (*Plezier voor mens én dier?*) en het doden van zorgbehoevende dieren en orgaanweefsel in dieren. *DIER aan BODCAST* wordt gemaakt door Jong RDA en richt zich op vraagstukken over dierenwelzijn en ethiek. Afgelopen jaar waren er producties over de ongewenste predatie van huisdieren (*De kat naar buiten*), over de taal van koeien en varkens (*Dierentaal*) en over de impact van oorlog op mens en dier.

De podcasts zijn te beluisteren via de website van de RDA en verschillende podcastkanalen.

Interne organisatie

De formatie van het secretariaat is vergroot van zes naar acht fte's. De uitbreiding zorgt voor meer continuïteit in de ondersteuning en mogelijkheden om te werken in teams per thema, wat de inhoudelijke begeleiding ten goede komt.

RDA maakt opnieuw *Staat van het Dier* op

In 2018-2019 bracht de RDA voor het eerst in kaart hoe Nederland denkt over omgaan met dieren. Dit bepaalde de agenda in de jaren erna. In het afgelopen jaar is gewerkt aan een vervolg.

De tijd waarin we leven, bepaalt onze omgang met dieren. Vroeger werd de positie van het dier bepaald door het nut of het gevaar voor mensen. *Staat van het Dier* (2019) beschrijft dat de opstelling van de mens als heerser over dieren plaats-

Foto: Paul Voorham

Hans van Trijp was vanaf de start voorzitter van het forum dat *Staat van het Dier 2024* voorbereidt. In november 2023 nam hij formeel afscheid van de Raad, omdat zijn tweede termijn is verstreken. Van Trijp deelde het voorzitterschap met Gerda van Dijk.

gemaakt heeft voor een houding die gekenmerkt wordt door betrokkenheid bij dieren en acceptatie van hun eigenheid. De Nederlander is over het algemeen begaan met dieren en vindt dat ze een moreel recht op leven hebben. In deze visie hebben mensen de plicht om goed te doen voor alle dieren. Inbreuken op dierenwelzijn worden steeds minder geaccepteerd.

Die veranderende visie wringt soms met de praktijk. *Staat van het Dier* benoemt een aantal 'schurende kwesties'. Die bepaalden voor een groot deel de agenda van de RDA in de afgelopen jaren. De inventarisatie van vijf jaar geleden was een interessante momentopname. De intentie is deze vierjaarlijks te herhalen en opnieuw de ontwikkelingen en trends te analyseren op basis waarvan de RDA een meerjarenagenda kan opstellen.

Staat van het Dier 2024

In het afgelopen jaar is hard gewerkt aan *Staat van het Dier 2024*. Hiervoor is een forum van RDA-leden gevormd onder leiding van Hans van Trijp, die in de loop van het 2023 het voorzitterschap deelde met Gerda van Dijk. Vanuit het staf-bureau fungeert commissiesecretaris Tamara Bergstra als het centrale aanspreekpunt.

De voorbereidingen begonnen eind 2022. Net als in 2018 is een publieksenquête uitgevoerd. De resultaten ervan (zie kader) zijn in november 2022 in de vergadering van de Raad besproken. De leden gaven hier hun reactie en input voor

Publieksenquête bevestigt verschuivende relatie tussen mens en dier

De resultaten van de nieuwe publieksenquête suggereren een voortzetting van de tendens die *Staat van het Dier* uit 2019 signaleerde. Over de hele linie is een ontwikkeling zichtbaar richting een meer gelijkwaardige relatie tussen mens en dier. Opnieuw blijkt dat het Nederlandse publiek dierenwelzijn belangrijk vindt. Op verschillende onderdelen lijkt deze opvatting zelfs sterker geworden dan vier jaar geleden, hoewel de verschillen in de meeste gevallen niet significant zijn. De relatie tussen mens en dier is mogelijk een onderdeel van de opvattingen over hoe we met elkaar om moeten gaan in een veranderende wereld en in een gedeeld ecosysteem.

Staat van het Dier 2024 en droegen ideeën aan voor nieuwe onderwerpen (schurende kwesties) en nader onderzoek.

“De publieksenquête is interessant om na te gaan of het beeld van de publieke opinie, zoals we vier jaar geleden hebben opgehaald, nog steeds actueel is.”, zegt commissiesecretaris Bergstra. “De publieksenquête is een belangrijk onderdeel van het proces en een interessante toevoeging, maar het is niet de kern van *Staat van het Dier 2024*. De beschouwingen en analyses en het benoemen van schurende kwesties of onderwerpen voor de meerjarenagenda vinden plaats in de Raad.”

Foto: RDA

Commissiesecretaris Tamara Bergstra

Congres april

De Raad hecht ook aan inbreng van buitenaf. Belangrijk daarvoor was een congres voor een breed publiek van onder meer politici, beleidsmakers, wetenschappers, studenten, dierhouders, dierenartsen en vertegenwoordigers van dierenbelangenorganisaties. Dit vond plaats op 6 april in Putten. Daar zijn de belangrijkste resultaten uit de publieksenquête gepresenteerd en discussieerden deelnemers in sessies over een aantal thema's die in de Raadsvergadering van november waren aangedragen. "Het congres leverde heel goede input", zegt Bergstra. "Die hebben we meegenomen naar de volgende fase."

Verdieping

De oogst van het congres is besproken in de Raadsvergadering van 12 april. Bergstra: "We hebben wederom gevraagd welke schurende kwesties raadsleden zien. Het resultaat was een lange lijst waaruit het forum een selectie heeft gemaakt van onderwerpen om verder uit te diepen." Die verdieping vond

plaats in werkgroepen van twee of drie leden met specifieke expertise voor het betreffende onderwerp. In totaal waren twintig experts (negentien RDA-leden en één lid van Jong RDA) direct betrokken bij één of meer werkgroepen.

In de loop van de zomer werden de contouren van *Staat van het Dier 2024* steeds duidelijker. Het rapport zal bestaan uit een algemene beschouwing en een beschrijving van onderwerpen die nader onderzoek verdienen in de komende jaren, vergelijkbaar met de editie van 2019. Nieuw is dat zes hoofdthema's zijn vastgesteld waarop de RDA zich de komende jaren wil richten. Hieronder vallen de onderwerpen die mogelijk worden opgepakt (zie kader *Hoofdthema's meerjarenagenda 2024-2028*). De organisatie van ondersteuning door het stafbureau zal hierop aansluiten, wat de continuïteit en kwaliteit van het werk ten goede komt. "We gaan per thema in teams werken, zodat we beter de verbinding tussen onderwerpen in de gaten kunnen houden en we gemakkelijker met meerdere personen een onderwerp kunnen ondersteunen."

Raadsvergadering november

In de vergadering van november 2023 heeft de Raad de meerjarenagenda besproken. Het forum verwerkte het resultaat hiervan in een conceptversie van het rapport die voor finaal commentaar aan alle leden is voorgelegd, de zogeheten horizontale toets. De eindversie zal naar verwachting in het voorjaar van 2024 verschijnen.

Een rapport met een uitgebreide weergave van de resultaten en een verslag van het congres zijn te downloaden vanaf de website van de RDA. Het rapport Staat van het Dier 2024 is na voltooiing ook beschikbaar via deze website.

Hoofdthema's meerjarenagenda 2024-2028

- 1. Leidende principes: concretiseren, toepassen, monitoren**
In 2021 introduceerde de RDA zes leidende principes voor dierwaardigheid in de veehouderij. Kunnen deze concreter worden gemaakt en zijn ze toepasbaar voor andere (gehouden) dieren?
- 2. Maatschappelijke uitdagingen: plaats van dieren**
In hoeverre hebben ontwikkelingen rondom maatschappelijke thema's zoals energie, voedsel en klimaat invloed op de positie van het dier en hoe kan dierenwelzijn worden meegenomen in de belangenafwegingen?
- 3. Onderscheid tussen diersoorten**
Mensen maken in hun omgang met dieren onderscheid tussen soorten. Wat bepaalt die verschillen en wat zijn de consequenties ervan?
- 4. Dieren en (wettelijke) kaders**
Wat betekent een veranderende omgang met dieren voor maatschappelijke normen en waarden (zelfregulering) en voor wet- en regelgeving? Hoe zorgen we ervoor dat beschikbare kennis wordt toegepast en hoe gaan we om met situaties waarin kennis ontbreekt?
- 5. Dier en doel**
Mensen houden dieren voor verschillende, zeer uiteenlopende doelen. Welke afwegingen worden daarbij gemaakt en onder welke voorwaarden wordt een gebruiksdoel geaccepteerd?
- 6. Spanning tussen gehouden en niet-gehouden dieren**
De belangen van gehouden en in het wild levende dieren kunnen botsen. Hoe gaan we daarmee om?

Dierwaardigheid blijft in 2023 hoog op de agenda

Het begrip dierwaardigheid wint steeds meer terrein. In 2023 is gewerkt aan de concrete uitwerking ervan in een convenant voor de veehouderijpraktijk in Nederland. Daarnaast wordt toepassing van het idee bij andere gehouden dieren verkend. RDA-leden Bas Rodenburg en Bas Kemp waren hierbij betrokken.

Het begrip dierwaardige veehouderij, gebaseerd op zes leidende principes, is geïntroduceerd in de RDA-zienswijze *Dierwaardige veehouderij* (zie kader *Zes leidende principes*). Meteen bij het verschijnen van de zienswijze in 2021 werd het idee omarmd door de politiek. Het kabinet Rutte IV had de

Foto: RDA

Bas Rodenburg

intentie om met het bedrijfsleven in de veehouderijsectoren en maatschappelijke organisaties te komen tot een convenant over de ontwikkeling naar een dierwaardige veehouderij (zie kader *Convenant Dierwaardige Veehouderij*). RDA-leden Bas Rodenburg en Bas Kemp waren in het afgelopen jaar als wetenschappelijke adviseurs betrokken bij het convenanttraject. De hoogleraren Dierenwelzijn (Utrecht, diergeneeskunde) en Adaptatiefysiologie (Wageningen Universiteit) waren eerder onderdeel van het RDA-forum dat de zienswijze uit 2021 voorbereidde.

Geaccepteerd

In hun adviesrol voor het convenant hebben ze gemerkt dat het idee van dierwaardige veehouderij door verschillende partijen wordt geaccepteerd als uitgangspunt, zegt Kemp, ook door partijen “waarvan je denkt dat die het bedreigend zouden vinden.” Hebben zij daar een verklaring voor? Kemp: “Ik denk dat dit komt doordat de principes logisch zijn. Iedereen begrijpt het belang van goede voeding, goede omgeving en een goede gezondheid; net als de noodzaak van natuurlijk gedrag. En de meeste mensen hebben ook wel een gevoel bij een positieve emotionele toestand voor dieren.”

Bas Rodenburg vult aan: “Wat het concept ook waardevol maakt, is dat de leidende principes helpen het gesprek te structureren. Je kunt de pijnpunten van een bepaald systeem beter benoemen. Het probleem kan bijvoorbeeld zitten in een beperking van natuurlijk gedrag, bepaalde gezondheidsproblemen

die veel voorkomen of in fokkerij die dieren zodanig aanpast dat ze niet goed functioneren. Vanuit de leidende principes kijk je met dezelfde bril naar verschillende contexten, dat maakt het eerlijk.”

Gepauzeerd

Hoewel het idee van dierwaardige veehouderij goed is geland, is het convenant er (nog) niet gekomen. Formeel is het traject gepauzeerd, nadat het kabinet is gevallen. Het is aan de volgende regering om dit te hervatten. De convenantpartijen zijn wel ver gekomen, zegt Rodenburg. “De voorzitter van het convenanttraject heeft in zijn brief benoemd dat de dieren-

Convenant Dierwaardige Veehouderij

Het *Convenant Dierwaardige Veehouderij* is gericht op een systeem waarin – volgens het ministerie van LNV – productiedieren hun gedragsbehoeften kunnen uitoefenen en waarin geen ingrepen bij dieren meer plaatsvinden. Dat is nodig omdat de Tweede Kamer in 2021 een amendement op de Wet dieren heeft aangenomen dat bepaalt dat houderijssystemen moeten worden aangepast aan de behoeften en het natuurlijk gedrag van dieren. Het kabinet wil de uitvoering regelen via een algemene maatregel van bestuur en de uitgangspunten laten bepalen in een convenant waarin overheid, bedrijfsleven en de Dierenbescherming samen tot overeenstemming komen.

Zes leidende principes

In de zienswijze *Dierwaardige veehouderij* (2021) formuleert de RDA randvoorwaarden voor de dierhouderij van de toekomst. Een systeem is dierwaardig als het voldoet aan de zes leidende principes. Die principes zijn: de erkenning van de intrinsieke waarde en de integriteit van het dier (1), het voorzien in basisbehoeften op gebied van voeding (2), omgeving (3) en gezondheid (4), ruimte bieden voor natuurlijk gedrag (5) en ervoor zorgen dat het dier kan reageren op zijn omgeving zodat het een emotionele toestand kan bereiken die het als positief ervaart (6).

bescherming en het bedrijfsleven eruit zouden kunnen komen voor pluimvee en varkens. Bij melkvee lag het nog wat verder uit elkaar. Daar zijn een aantal grote onderwerpen waarover nog best veel discussie bestaat, zoals het kalf bij de koe, weidegang en stoppen met onthoornen.”

Het is jammer dat het nu stil ligt, vindt Kemp. “Het was natuurlijk geweldig geweest als het voor een aantal sectoren wel was gelukt”, stelt hij. “Ik denk dat boeren behoefte hebben aan een beetje vastigheid over toekomstige ontwikkelingen. Met een convenant plaats je een stip op de horizon.”

Wat verwachten Rodenburg en Kemp voor het vervolg? Rodenburg: “Aan de ene kant is het koffiedik kijken. Waarschijnlijk krijgen we in 2024 een kabinet met een andere politieke koers, maar we weten niet wat dit betekent voor dierenwelzijn. Maar aan de andere kant zie ik dat dierenwelzijn in het algemeen steeds hoger op de agenda komt; niet alleen

in Nederland, ook in andere Europese landen. Daar zullen de sectoren iets mee moeten.”

Kemp: “Het is nu even pas op de plaats maken, maar het komt op de een of andere manier weer terug. Daar ben ik ook van overtuigd.”

Sport en ontspanning

De leidende principes voor dierwaardige veehouderij lijken ook bruikbaar te zijn voor andere vormen van houderij of interactie met dieren. De Raad onderzoekt dit bijvoorbeeld voor de zienswijze *Dierentuinen van de Toekomst* die in 2024 wordt verwacht. Hetzelfde is al gedaan voor de zienswijze over dieren voor sport en ontspanning, die afgelopen jaar is voltooid. Rodenburg was ook bij die zienswijze betrokken.

“We hebben ons afgevraagd: kun je die leidende principes ook toepassen voor sport en ontspanning? Kun je de dierwaardig-

heid toetsen van bijvoorbeeld een roofvogelshow of een paardenrace? Dat blijkt best goed te werken. Uiteindelijk hebben we in de zienswijze gezegd: als je voor een bepaalde activiteit niet aan de zes principes kunt voldoen, dan moet je gaan nadenken over alternatieven of afbouwen.”

Internationaal

Kemp en Rodenburg verwachten dat het in Nederland uitgewerkte begrip dierwaardige veehouderij (*humane livestock farming*) ook internationaal aanslaat. “De zes principes zijn gestoeld op *The Five Domains Model of Animal Welfare* van David Mellor”, zegt Rodenburg. “Dat is, zeker in de wetenschap, internationaal bekend en het wordt steeds meer als een kapstok gebruikt.”

Bas Kemp

Foto: RDA

Plezier voor mens én dier?

Zienswijze op eigen initiatief

Sport, evenementen en tradities met dieren zijn sinds jaar en dag onderdeel van de samenleving. De positie en het welzijn van dieren krijgen de laatste jaren meer aandacht, maar het kan beter. In de zienswijze *Plezier voor mens én dier?* doet de RDA een aantal aanbevelingen. Een interview met forumvoorzitter Ruud Tombrock.

De RDA heeft de zienswijze opgesteld op eigen initiatief. Het onderwerp vloeit voort uit het RDA-onderzoek *Staat van het Dier* (2019). Daarin is duidelijk gemaakt dat de visie op onze omgang met dieren verandert. Mensen gunnen dieren een goed leven zonder onnodige pijn of stress. Dat heeft ook consequenties voor activiteiten waarbij dieren worden ingezet voor sport, ontspanning, traditie en vermaak. “Als RDA vinden we dat we ons daarover moeten uitspreken”, zegt Ruud

Tombrock, executive director Europe bij dierenwelzijnsorganisatie Humane Society International. Hij is de voorzitter van het forum dat de zienswijze heeft voorbereid.

Hoe is het forum te werk gegaan? “We zijn begonnen met een inventarisatie van de activiteiten die bij dit onderwerp horen. Dat is een breed scala. Van duivensport en viswedstrijden tot aan levende kerststallen en lokale tradities. De rode draad is entertainment; dieren worden ingezet voor ontspanning van mensen. Vervolgens hebben we onderzocht wat de wetenschappelijke literatuur hierover zegt. Daarnaast hebben we gesprekken gevoerd met een aantal organisaties, zoals de Duivensportbond, de Sectorraad Paarden en Sportvisserij Nederland.”

‘Er is een verandering gaande’

Welk beeld is hieruit ontstaan? “We kwamen al snel tot de conclusie dat veel activiteiten jaar in, jaar uit hebben plaatsgevonden zonder veel discussie; en belangrijker nog: zonder al te veel aandacht voor het welzijn van de betrokken dieren. Maar er is een verandering gaande, er worden nu meer vragen

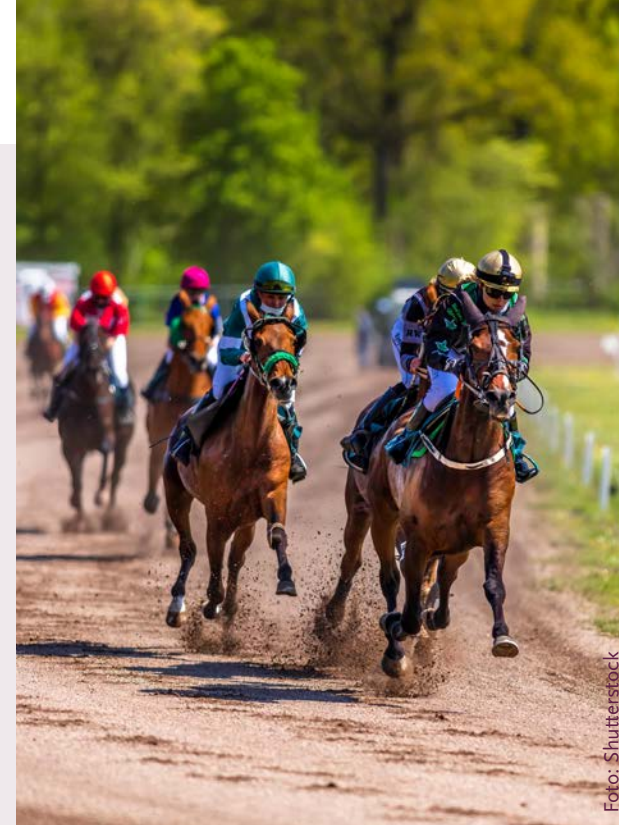

Foto: Shutterstock

Bij paardensport krijgt welzijn van dieren veel aandacht

gesteld”, vertelt de forumvoorzitter. “De aandacht voor dierenwelzijn neemt toe, maar in een aantal sectoren mag dat wel een extra push krijgen. De verschillen zijn groot. We zien activiteiten waarbij de verzorging, de gezondheid en het welzijn van dieren heel veel aandacht krijgen, bijvoorbeeld bepaalde paardensportevenementen. Er zijn ook evenementen of activiteiten waar er nog nauwelijks aandacht voor is.”

Leidende principes

De vraag is: wanneer doe je het goed voor de dieren? Daarvoor heeft de Raad een aantal ‘leidende principes’ geformuleerd. Tombrock: “De RDA heeft eerder een zienswijze uitgebracht met daarin de leidende principes voor een dierwaardige

Foto: Paul Voorham

Forumvoorzitter Ruud Tombrock

veehouderij. Wij hebben deze toegepast bij dieren die worden ingezet voor entertainmentdoeleinden.”

Deze principes komen terug in een van de belangrijkste aanbevelingen. Tombrock: “Wij adviseren iedereen die een activiteit met dieren aanbiedt of organiseert een dierenweldzijnsplan op te stellen; te beginnen bij de sectororganisaties. De principes voor dierwaardigheid kunnen daarbij de leidraad zijn. Zijn de activiteiten niet verenigbaar met deze principes, dan moet worden bekeken hoe en waar de activiteit kan worden aangepast. Als de situatie problematisch blijft, dan kan dat op termijn leiden tot het afbouwen van de activiteit.”

Een andere aanbeveling is het verzamelen en beschikbaar maken van kennis. Tombrock: “Wij denken dat veel organisatoren van evenementen met dieren écht wel bereid zijn verbeteringen door te voeren, maar dat ze onvoldoende weten wat de impact van activiteiten op het welzijn is. Deze informatie moet gedeeld worden en beschikbaar gemaakt voor iedereen die iets met dieren organiseert.”

Bevoegdheden overheden

De Raad adviseert verder de bevoegdheden voor lagere overheden te verruimen. “Gemeenten kunnen bij het verlenen van vergunningen formeel alleen toetsen op zaken als openbare orde en veiligheid. Ze kunnen een vergunning niet weigeren op basis van dierenwelzijn, terwijl we weten dat ze wél daarmee worstelen. Dat hebben we eerder in de zienswijze *Dieren in het huis van Thorbecke* opgetekend. Wij zeggen nu: het zou goed zijn als gemeenten de mogelijkheid krijgen om ‘nee’ te zeggen tegen een evenement, als het lijden van dieren niet meer in balans is met het plezier voor de mensen.”

Niet meteen afschaffen

De RDA zegt in de zienswijze niet dat bepaalde vormen van sport of vermaak met dieren meteen zouden moeten worden afgeschaft. Waarom niet? “Alle sport- en ontspanningsactiviteiten met dieren vormen een enorme maatschappelijke sector, met enkele miljoenen beoefenaren en talloze organisaties en mensen die hier hun brood mee verdienen. Het kost tijd om hierin zaken te veranderen. We zien gelukkig wel degelijk verbeteringen in bepaalde sectoren en een toenemende aandacht voor het welzijn van de betrokken dieren. We willen dit proces graag versnellen en zouden dit graag ook in andere sectoren op gang brengen.”

“De eerste stap is: aandacht voor het dier en de dialoog, en plannen maken voor verbetering. Vervolgens ga je kijken wat daarvan terecht komt. Je verbindt er consequenties aan als blijkt dat mensen niet bereid zijn om een activiteit te veranderen, terwijl je hebt aangetoond dat het leed voor de dieren aanzienlijk is. Maar daar gaat dus wel een heel proces aan vooraf.”

Impact op het dier

Tombrock wil niet op voorhand veroordelen, hij wil mensen wel oproepen na te denken over de impact van hun activiteit op het dier. “Ik denk dat veel mensen er relatief weinig moeite mee hebben als een dier kortstondig een beetje stress ervaart als gevolg van een activiteit, als daar tegenover staat dat veel mensen daar plezier aan beleven. Bijvoorbeeld koe-knuffelen op een boerderij. Aan de andere kant van het spectrum zijn er activiteiten waarbij het leed voor het dier heel groot is. Neem maar als extreem voorbeeld: stierenvechten, waarvan vrijwel elke Nederlander zegt: dat willen we niet.”

“We kunnen veel bereiken als mensen zich actief gaan afvragen: wat kunnen we doen om het welzijn van de betrokken dieren beter te borgen, zodat de negatieve gevolgen van de activiteit worden verminderd en beter in balans zijn met het plezier voor de mens? Met deze zienswijze bieden we hiervoor enkele handvatten.”

Duivensport is een van de vele voorbeelden van gebruik van dieren voor ontspanning van mensen

De zienswijze en de publiekssamenvatting zijn te vinden op de website van de RDA. Dit interview is afkomstig uit de publiekssamenvatting.

Echte verhalen voor een betere dialoog over wolven

Frithjof de Haan: 'Persoonlijke verhalen helpen partijen zich in elkaars perspectief te verplaatsen.'

Foto: Maatschap voor Communicatie

Op verzoek van de minister voor Natuur en Stikstof werkt de RDA aan een advies over samenleven met wolven in Nederland. Onderdeel van dat traject is het organiseren van een 'maatschappelijke dialoog'. De bijeenkomsten voor die dialoog vonden afgelopen jaar plaats. Gespreksleider Frithjof de Haan vertelt over zijn ervaringen.

De maatschappelijke dialoog over samenleven met wolven bestond uit twee soorten bijeenkomsten: nationale en lokale. Het begon met een landelijke bijeenkomst in september, gevolgd door drie lokale sessies in november-december 2023. In januari 2024 vond tot slot een tweede landelijk gesprek plaats.

Het doel van deze tweeledige opzet is de 'systeemwereld' en de 'leefwereld' apart te onderzoeken, legt Frithjof de Haan uit. De "echte verhalen" uit de leefwereld helpen volgens hem de onverzettelijke partijen in de systeemwereld met elkaar in gesprek te komen. De Haan was betrokken als gespreksleider bij alle bijeenkomsten. Hij is adviseur en medeoprichter van Maatschap voor Communicatie, een bureau dat is gespecialiseerd in communicatie- en participatietrajecten voor 'schurende' maatschappelijke vraagstukken.

Organisaties

Voor de nationale sessies zijn organisaties uitgenodigd met zeer uiteenlopende opvattingen. Vertegenwoordigd waren onder meer de landbouw, jagers, natuurbeschermers en de recreatiesector. Daarnaast deed een aantal actiegroepen mee. Het was een gemêleerd gezelschap met sterk uiteenlopende gevoelens en soms gespannen onderlinge relaties.

We zijn begonnen met het formuleren van een open en nieuwsgierige vraag, die voor geen van de partijen bedreigend overkomt", vertelt de gespreksleider. "Dat werkt beter dan de vraag: vertel nog eens goed waarom jij voor of tegen bent. Want dan gaan mensen alleen maar nog steviger in hun standpunten zitten." Die centrale vraag luidde: (Hoe) kunnen we samenleven met wolven in Nederland? De Haan: "Daarbij hebben we bewust 'hoe' tussen haakjes gezet, om aan te geven: het antwoord kan ook zijn dat we niet kunnen samenleven met wolven."

Hoe heeft hij deze nationale bijeenkomsten ervaren? "De belangrijkste opbrengst is dat de groepen met elkaar het gesprek aangingen en het idee lieten varen dat ze elkaar moesten overtuigen. Dat laatste lukt toch niet. Het was mooi dat ze bereid waren te luisteren naar andere perspectieven. Welke dilemma's spelen er? Wat is de vraag achter de vraag? Het is zo'n gevoelig vraagstuk, het heeft weinig zin om constant je hakken in het zand te zetten. Dat polariseert alleen maar."

Lokale sessies

De opzet van de lokale dialoog is totaal anders. Hier zijn geen organisaties vertegenwoordigd, maar mensen uit de gemeenschap die in hun dagelijks leven te maken hebben met de (toekomstige) aanwezigheid van wolven. De deelnemers zijn gericht uitgenodigd in overleg met een lokale speler, zoals de dorpsraad. De opzet is kleinschalig, vertelt De Haan. "Tien tot twaalf mensen zitten in een kring, zonder tafel ertussen, en krijgen ruimte om hun verhaal te vertellen en elkaar vragen te stellen. We hebben een 'socratische' gesprekstechniek gehanteerd: vanuit nieuwsgierigheid bevragen en doorvragen zonder een oordeel te vellen."

De ervaringen van de deelnemers varieerden van enthousiasme tot angst voor schade of gevaar. Er waren enerzijds natuurliefhebbers die opgewonden zijn over de wolf. Aan de andere kant was er weerstand en angst, bijvoorbeeld van een schapenhouder van wie dieren zijn gedood of mensen die vrezen voor de veiligheid van hun pony of hun naar school fietsende kinderen. Deze lokale gesprekken vonden plaats op drie plekken. In Austerlitz (Utrecht), waar kortgeleden voor het eerst een wolf is gespot; in Dwingeloo (Drenthe), waar de soort zich recentelijk heeft gevestigd; en in Elspeet (Gelderland), in een regio waar in de perceptie van mensen al heel veel wolven leven.

Gradaties tussen koesteren en uitroeien

De verhalen uit de lokale bijeenkomsten werden ingebracht in de laatste landelijke dialoogbijeenkomst. Zo kwamen leefwereld en systeemwereld bij elkaar en dat heeft deelnemers geholpen zich in elkaars perspectief te verplaatsen, zegt De Haan. “Dan blijkt het probleem niet zwart-wit te zijn. Het gaat niet om het koesteren versus uitroeien. Er zijn veel gradaties. Iedereen snapt dat je niet kunt uitsluiten dat je een keer een probleemwolf moet doodschieten. En niemand vindt dat je ze allemaal moet afmaken.” Dat helpt het gesprek verder. “We hebben gesproken over hoe veilig of onveilig situaties zijn. Daarnaast is gediscussieerd over het handelingsperspectief:

wat kunnen mensen doen in een bepaalde situatie en wat hebben zij daarvoor nodig? Die vragen kun je alleen beantwoorden als je in staat bent van perspectief te wisselen; als je in elk geval de bereidheid hebt te denken vanuit die verschillende perspectieven.”

Emoties

De RDA neemt de impressies mee in het verslag, dat in het voorjaar van 2024 verschijnt. Daarop kan De Haan als gespreksleider niet vooruitlopen. Een paar persoonlijke observaties wil hij wel kwijt. “Het is duidelijk dat het vraagstuk erg gepolariseerd is. Bij een van de lokale dialogen was een vrouw die voor de zekerheid iemand had meegenomen, omdat ze vreesde voor haar veiligheid als ze alleen zou gaan. Anderen durfden helemaal niet te komen. Er is dus angst; niet alleen voor de wolf, maar ook voor de mensen die iets vinden van die wolf.”

Hoe kijkt hij als gespreksleider terug? “De landelijke dialogen waren spannend om te doen, zeker in situaties waarin belangenbehartigers lijnrecht tegenover elkaar staan of op het punt staan weg te lopen uit het gesprek. Toch hebben de lokale gesprekken mij meer geraakt. Dáár gebeurde het, daar zitten de echte emoties. Die echte verhalen helpen om tot een goed advies te komen”, stelt hij. “Het is aan de RDA om die gevoelsdynamiek een plaats te geven naast de feiten.”

Het verslag van de maatschappelijke dialoog verschijnt naar verwachting in het voorjaar van 2024 en zal dan beschikbaar zijn via de website van de RDA.

Laat dierenwelzijn niet ondersneeuwen

Zienswijze op eigen initiatief

Het welzijn van onze productiedieren wordt beïnvloed door het veranderende klimaat, evenals door de maatregelen die we nemen om de opwarming van de aarde tegen te gaan. De dierenwelzijnsaspecten krijgen tot nu toe te weinig aandacht in de beleidsvoornemens. Daarom heeft de RDA in een zienswijze op eigen initiatief de effecten op het welzijn van productiedieren in kaart gebracht. Een interview met forumvoorzitter Gé Backus.

Foto: René Verleg

Forumvoorzitter Gé Backus

Backus legt uit dat ook maatregelen die klimaatverandering moeten tegengaan effecten kunnen hebben op dierenwelzijn: “Om de uitstoot van broeikasgassen in de veehouderij te verminderen kunnen we stalsystemen, voeding, genetica of mestmanagement aanpassen. Maar ook die aanpassingen zullen gevolgen hebben voor het dierenwelzijn.”

Indirecte effecten van de eiwittransitie, de beperking van voedselverspilling en een eventuele verkleining van de veestapel in Nederland blijven in de zienswijze grotendeels buiten beschouwing.

Knelpunten signaleren en agenderen

De zienswijze staat allereerst stil bij hoe het klimaat in Nederland verandert en wat productiedieren daarvan zouden kunnen gaan merken. “We behandelen vervolgens de mogelijk negatieve effecten van klimaatverandering en klimaatmitigatiemaatregelen op het dierenwelzijn in de veehouderij”, vertelt Backus. De (verwachte) effecten zijn afgezet tegen de zes principes voor dierwaardige veehouderij. De zienswijze is verkennd van aard en heeft als doel knelpunten voor het welzijn van gehouden dieren als gevolg van de klimaatproblematiek te signaleren en te agenderen.

Bevindingen

“Uit de forumdiscussies, literatuuronderzoek en interviews met experts kwam naar voren dat een integrale benadering noodzakelijk is. Als we slechts één aspect in ogenschouw nemen, zoals productieprestaties of economische resultaten of broeikasgasemissies, dan doe je geen recht aan andere aspecten zoals dierenwelzijn, diergezondheid of mineralenuitstoot. Dan krijg je waterbedeffecten: op één onderdeel boek je vooruitgang, maar op andere aspecten kunnen er dingen misgaan”, vertelt Backus. Zo’n integrale benadering is niet gemakkelijk, omdat niet alles bekend is over de effecten van beleid tegen klimaatverandering en het beleid om klimaatverandering tegen te gaan. Maar, zo waarschuwt de forumvoorzitter, “als we wachten tot we alle informatie hebben, dan zijn we te laat.”

De Raad concludeert in de zienswijze dat bij klimaatmitigatiemaatregelen meer aandacht nodig is voor de leefomgeving van productiedieren, inclusief de mogelijkheden voor natuurlijk gedrag, aangezien het klimaatbeleid negatieve gevolgen kan hebben voor het dierenwelzijn. Maatregelen die zijn gebaseerd op een integrale afweging van dierenwelzijn, klimaat en economie zijn nauwelijks onderzocht, en daarmee ook nauwelijks beschikbaar voor toepassing.

Foto: Dreamstime

Hetere zomers door de klimaatverandering hebben impact op productiedieren

Een gerichte inzet is nodig om in het klimaatbeleid dierenwelzijnsaspecten op te nemen. Dat geldt ook voor meer structurele aanpassingen aan houderijsystemen, zowel op het primaire bedrijf als bij transport en slacht.

Oplossingsrichtingen

“We adviseren om bij regelgeving rond klimaatverandering steeds in kaart te brengen of de maatregelen kunnen leiden tot knelpunten voor het dierenwelzijn”, zegt Backus. De zienswijze sluit af met een aantal oplossingsrichtingen die nog

verder uitgewerkt moeten worden. “Maak daarbij gebruik van beschikbare kennis hierover en maak integrale systeemaanpassingen zo snel mogelijk praktijkrijp”, adviseert Backus.

“We kunnen daarbij denken aan sensortechnologie en camera’s in de stal om het stalklimaat en het gedrag van de dieren te monitoren, zodat veehouders snel kunnen ingrijpen bij problemen met bijvoorbeeld klimaatregeling en ventilatie. Bij beweiding en vrije uitloop kunnen schaduw en modderpoelen de dieren helpen bij hun thermoregulatie. Genetische

selectie van dieren op weerbaarheid tegen weersextremen kan ook helpen, maar ook dit moet geïntegreerd worden in andere fokdoelen, om ongewenste neveneffecten te voorkomen.” Zijn oproep is: “Blijf dus bij alles wat je doet steeds vragen: Wat betekent dit voor het dierenwelzijn?”

De zienswijze en de publiekssamenvatting zijn te vinden op de website van de RDA. Dit interview is afkomstig uit de publiekssamenvatting.

Afzwaaiende leden: rol verandert, de basis blijft wetenschap

De deskundigen in de Raad hebben maximaal twee periodes van vier jaar zitting. Daarna maken ze plaats voor nieuwe experts. We blikken terug met drie vertrekkende leden: Jacques van Alphen, Bas Haring en Han Swinkels. De Raad verandert door de jaren heen, constateren zij.

De RDA is een plaats waar het denken over dierenwelzijn zich ontwikkelt, zegt bioloog Jacques van Alphen. Hij heeft dat ervaren voor zijn eigen aandachtsgebied, in het wild levende

Bioloog, filosoof en dierwetenschapper

Bioloog prof. dr. J.J.M. (Jacques) van Alphen was hoogleraar Dierenecologie in Leiden en Rennes in Frankrijk. Hij is als emeritus-hoogleraar verbonden aan het Nederlands Centrum voor Biodiversiteit.

Filosoof prof. dr. S. (Bas) Haring is hoogleraar Publiek begrip van wetenschap in Leiden en oprichter van het masterprogramma Media technology voor creatieve wetenschap.

Dierwetenschapper dr. ir. J.W.G.M. (Han) Swinkels is zelfstandig consultant met ervaring in onderzoek voor de veehouderij. Hij werkte in diverse functies bij Wageningen University & Research en was lector duurzame veehouderijketens aan HAS Green Academy.

dieren. “Veel bestaande welzijnsconcepten waren bedacht voor gehouden dieren en die werken niet voor dieren in de natuur.” Een voorbeeld is de discussie over het bijvoeren van hongerende grazers in natuurgebied Oostvaardersplassen, in 2018.

“Veel mensen vonden het een morele verantwoordelijkheid om te voorkomen dat die dieren doodgingen van de honger. Anderen wezen op de zogenoemde afblijfplicht, je mag niet ingrijpen in de natuur. Vanuit die discussie ontstond het inzicht dat het welzijn van dieren in het wild afhangt van de populatie eromheen. Als er te veel dieren zijn, gaat het mis met het welzijn van individuele dieren.” De welzijnsvraag raakt dan aan discussies over ecosystemen en de rol die mensen daarin hebben. Van Alphen: “Het geldt nog steeds dat je zo veel mogelijk moet afblijven van de dieren, maar dan moet hun habitat wel op orde zijn. Als door ons toedoen de leefomgeving is bedorven, hebben we dus wel degelijk een zorgplicht.”

Deze “evolutie in het denken” is volgens Van Alphen tot stand gekomen in fora en discussies binnen de Raad in de afgelopen jaren. Als het aan filosoof Bas Haring ligt, gaat die evolutie verder. Hij vindt het belangrijk dat discussies zuiver worden

Jacques van Alphen: ‘Evolutie in het denken over het welzijn van in het wild levende dieren.’

Foto: RDA

gevoerd. Naar zijn overtuiging mag de RDA de natuur of het ecosysteem niet centraal stellen in het denken over het welzijn van dieren. Dat zou in zijn ogen een “conceptuele fout” zijn. “Er zijn gewoon verschillen tussen individuele entiteiten en groepen. Een ecosysteem of een populatie kan geen welzijn ervaren, alleen een individueel dier kan dat. Dus, als het gaat om dierenwelzijn, moet de RDA zich richten op het lot van individuele dieren. Anders worden we een natuurbeschermingsclub.”

Pluriformiteit

De bioloog en de filosoof zijn exponenten van de toegenomen pluriformiteit in de Raad. Dat is een grote kracht van de RDA, vindt Van Alphen. “Pluriformiteit verrijkt het gesprek”, is ook de ervaring van dierwetenschapper Han Swinkels. “Maar het levert ook een zekere spanning op. Het wordt lastiger consensus te bereiken in de uitwerking van een zienswijze.”

Foto: RDA

Han Swinkels: 'De wil om er samen uit te komen, is belangrijk.'

De spanning die Swinkels noemt, weerspiegelt de recente ontwikkeling in de maatschappij. "Je merkt sinds kort meer activisme in de Raad", is de ervaring van Haring. Hij spreekt van een tegenstelling tussen Randstedelijke academici en rurale doeners. Vindt hij dat een probleem? Haring: "Ik vind het prettiger wanneer mensen afstand kunnen nemen van hun eigen oordeel en zich kunnen verplaatsen in anderen. Bij de RDA is het gebruikelijk dat een dierenbeschermers en iemand uit de varkenssector naast elkaar zitten, luisteren naar elkaar en een gesprek hebben in de hoop goede voorstellen te doen. Die attitude vind ik heel plezierig."

De wil om er samen uit te komen is belangrijk, stelt Swinkels. "Je kunt bepaalde discussies sneller afronden door het opnemen van een minderheidsstandpunt in een zienswijze. Die ruimte moet er zijn, als uitzondering. Maar ik zou het jammer vinden als dat regel wordt." Van Alphen vult aan: "We

moeten ons blijven realiseren: de RDA brengt *zienswijzen* uit. In een zienswijze is ruimte voor ambivalentie. Dat is sterk, want sommige problemen zijn ambivalent." Haring voegt toe: "Een zienswijze is een beschouwing, op basis van ideeën, met een zekere distantie opgeschreven."

Initiatief

De vertrekkende leden waren actief in een periode waarin de Raad meer initiatief naar zich toetrekt. 2018 was een keerpunt. Rond het 25-jarig bestaan heeft de Raad in *Staat van het Dier* zelf een inventarisatie gemaakt van de belangrijkste vraagstukken en schurende kwesties, die in de jaren daarna voor een groot deel de agenda bepaalden. De Raad brengt nu vaak ongevraagd advies uit in zienswijzen op eigen initiatief. In de afgelopen jaren zijn er ook meer publieksactiviteiten, zoals bijeenkomsten en podcasts.

"Vroeger richtte de Raad zich uitsluitend op het adviseren van de minister, nu willen we ook bijdragen aan het bewustzijn op het gebied van dieren en dierenwelzijn, zegt Van Alphen. "Wetenschap blijft de basis; dat is niet veranderd", zegt Swinkels. "Als Raad volg je de ontwikkelingen, je brengt zaken onder de aandacht. We reiken daarmee ook weer nieuwe ideeën aan bij onderzoeks- en kennisinstellingen." Er is wel een duidelijke grens, vindt Swinkels: "We gaan niet op de stoel van beleidsmakers zitten. De RDA blijft een onafhankelijk adviesorgaan."

Een ander voorbeeld van vernieuwing is de introductie van een jongerenraad. Jong RDA is een groep jonge professionals, die een verbinding vormt met de nieuwe generatie. "Mooi dat dit

Foto: RDA

Bas Haring: 'Prettig als mensen afstand nemen van hun eigen oordeel en zich kunnen verplaatsen in anderen.'

van de grond is gekomen; zeker gezien de betrokkenheid en het enthousiasme dat Jong RDA laat zien."

Vernieuwing

De maximale zittingsduur voor leden is twee termijnen van vier jaar. Voor Van Alphen, Haring en Swinkels geldt dat ze plaats moeten maken voor anderen. "Het is goed dat die doorstroming er is. De voortdurende evolutie in de Raad in de afgelopen dertig jaar was mogelijk doordat er steeds andere mensen kwamen", zegt Van Alphen.

"Die vernieuwing moet doorgaan. Neem bijvoorbeeld de nieuwe wetenschappelijke en technologische ontwikkelingen die eraan komen en ook weer nieuwe problemen en vraagstukken met zich meebrengen. Daarvoor hebben we in de toekomst een andere raad nodig dan we nu hebben."

Het perspectief van zes nieuwe leden

In 2023 zijn zes nieuwe leden benoemd: Hank Bartelink, Hille Fieten, Karel de Greef, Bastiaan Meerburg, Linda Verriet en Kathalijne Visser. Wie zijn deze leden en welke kennis en ervaring brengen zij mee? Welke thema's vinden zij belangrijk?

Hank Bartelink Bewustwording positie dieren in het wild

Dr. ir. H.H. (Hank) Bartelink is directeur-bestuurder van de stichting LandschappenNL, een samenwerkingsverband van negentien provinciale natuur- en landschapsorganisaties. Hij is bosbouwkundige en eerder onder meer werkzaam geweest als universitair docent bij Wageningen Universiteit.

Foto: RDA

Vanuit zijn werk brengt hij kennis mee over in het wild levende dieren, hun leefomgeving en de interactie met mensen. Daarnaast heeft hij ervaring met de maatschappelijke en sociaaleconomische aspecten. “Bij natuur- en landschapsbeheer hebben we bijna altijd te maken met meerdere partijen en uiteenlopende belangen. Dat maakt processen complex. Je hebt elkaar nodig om tot een oplossing te komen die voor alle partijen goed is en waar de dieren wel bij varen.”

Wat wil hij bereiken als lid van de Raad? “Wij mensen zijn, als ultieme diersoort, in de gelegenheid om andere diersoorten onze wil op te leggen. Dat brengt een grote verantwoordelijkheid met zich mee. Ik wil me, vanuit mijn vakgebied, inzetten voor meer bewustwording van de positie van het dier en de consequenties van menselijk handelen. De RDA is daarvoor een goede plaats.”

Hille Fieten Bredere aandacht voor erfelijke aandoeningen

Dr. H. (Hille) Fieten is universitair hoofddocent klinische genetica aan de Universiteit Utrecht, coördinator van het Expertisecentrum Genetica Diergeneeskunde en specialist interne geneeskunde gezelschapsdieren. Ze is gespeciali-

seerd in erfelijke ziekten en schadelijke uiterlijke kenmerken bij gezelschapsdieren. Deze zijn het gevolg van keuzen in de fokkerij en vormen een belangrijk deel van de gezondheidsproblemen, met name bij honden. De aandoeningen zijn bovendien vermijdbaar. “We moeten toe naar gezond gefokte gezelschapsdieren. We willen dat dierenartsen een adviserende rol krijgen in het fokproces.”

Ze wil in de RDA aandacht vragen voor de problematiek, die volgens haar grote impact kan hebben op het welzijn van dieren. Ze verwacht dat het multidisciplinaire karakter van de Raad ook inspiratie oplevert voor oplossingen. “Neem bijvoorbeeld het probleem van de schadelijke raskenmerken. Vanuit de genetica beredeneerd is het niet zo moeilijk: we moeten gewoon stoppen met selecteren op die kenmerken. Maar in de praktijk heb je te maken met een hele gedragsverandering, bij zowel fokkers als consumenten. Dat raakt heel andere disciplines. Het is dus interessant hoe je vanuit verschillende vakgebieden naar de praktijk kunt kijken. We hebben elkaar gewoon keihard nodig.”

Karel de Greef

Technische blik en maatschappelijke invalshoek

Dr. ir. K.H. (Karel) de Greef is onderzoeker veehouderij en maatschappij bij Wageningen Livestock Research. Zijn projecten gaan vooral over dierenwelzijn, ethiek en maatschappelijke oriëntatie in de fokkerij. Hij was eerder actief in de systeem-innovatiegroep binnen Livestock Research, waarin 'diergericht ontwerpen' is ontwikkeld en nieuwe houderijsystemen zijn ontwikkeld.

Foto: RDA

Hij heeft veel kennis van huisvesting en houderijsystemen – met name in de intensieve veehouderijsectoren – en van fokkerij. Die dierwetenschappelijke expertise is belangrijk

om te bepalen in hoeverre houderijsystemen voldoen aan de behoeften van dieren. Als breed georiënteerde dierwetenschapper heeft De Greef ook altijd belangstelling gehad voor ethiek. “Vanuit een puur technische benadering kun je vaak niet verklaren waarom we met sommige situaties geen moeite hebben, terwijl andere juist schurende kwesties zijn. Daarom vind ik het belangrijk om die technische blik te verrijken met een maatschappelijke en wat filosofische invalshoek.”

Wat verwacht hij van zijn lidmaatschap van de RDA? “Het is mijn ambitie om bij te dragen aan de verdere ontwikkeling van een betekenisvolle veehouderij. De RDA is daarvoor een heel interessante omgeving, omdat daar experts vanuit sterk verschillende vakgebieden bij elkaar zitten. We trekken ons aan elkaar op en versterken elkaar.”

Bastiaan Meerburg

Ratio en emotie in balans houden

Dr. ir. B.G. (Bastiaan) Meerburg is hoofd van het Bayer Innovation Centre in Wageningen. Als dierwetenschapper heeft hij veel ervaring met onderzoek naar plaagdieren, hij was onder meer directeur van het Kennis- en Adviescentrum Dierplagen (KAD) en werkte lang bij de WUR. Daarnaast is hij actief in de paardenhouderij, als ondernemer – samen met zijn vrouw heeft hij een paardenfokkerij – en als bestuurder.

Meerburg heeft dus expertise in twee sterk verschillende vakgebieden. Hij ziet als overeenkomst dat in beide werelden ratio en emotie regelmatig botsen. “We vinden het welzijn van dieren heel belangrijk. Maar op het moment dat wij ratten of muizen in ons huis aantreffen, dan willen we ervan af, waarbij

Foto: RDA

soms de meest verschrikkelijke methodes worden ingezet. Die inconsistentie heeft mij altijd getriggerd. In de paardenwereld zie je een vergelijkbaar spanningsveld in maatschappelijke discussies. Vanuit emotie worden soms zaken ter discussie gesteld, waarvan de praktijk zich afvraagt: is dat de moeite waard ten opzichte van het daadwerkelijke leed dat dieren wordt aangedaan.”

“Ik vind het belangrijk dat de ratio en de emotie in de omgang met dieren zich goed tot elkaar verhouden. Daar wil ik binnen de RDA graag een bijdrage aan leveren.”

Linda Verriet Elkaar begrijpen en concessies willen doen

L. (Linda) Verriet is haar hele werkende leven actief in de varkenshouderij; als bedrijfsleider in de praktijk, als adviseur, als belangenbehartiger en als bestuurder. Sinds 2018 is ze voorzitter van Producenten Organisatie Varkenshouderij (POV), die de belangen behartigt en als 'erkende producentenorganisatie' afspraken kan maken voor onder meer marktontwikkeling en onderzoek voor de hele sector.

Ze heeft kennis van zowel de praktijk als van de sociaal-maatschappelijke ontwikkelingen in de bedrijfstak. De POV-voorzitter heeft te maken met onderwerpen die discussie oproepen, waarbij in een aantal gevallen sprake is van grote

Foto: POV

tegenstellingen. Ze noemt als voorbeelden dierenwelzijn en het eten van vlees. “De polarisatie die gaande is, raakt mij persoonlijk en ik denk bovendien dat we daardoor niet tot oplossingen komen voor de uitdagingen van vandaag de dag. We bereiken veel meer als we met elkaar praten en concessies willen doen.”

Dat is de reden waarom ze de uitnodiging om lid te worden van de Raad heeft geaccepteerd. “Ik denk dat de Raad een heel belangrijke rol kan spelen. Hier komen mensen vanuit verschillende expertises bij elkaar met de intentie om elkaar te begrijpen en tot evenwichtige en realistische adviezen te komen. Ik geloof dat we daarmee een verschil kunnen maken en daar wil ik graag aan bijdragen.”

Kathelijne Visser Vernieuwing vanuit maatschappelijke vragen

Dr. ir. K. (Kathelijne) Visser is lector human animal interactions aan Aeres Hogeschool in Dronten. Daarvoor was ze onder meer onderzoeker bij Wageningen Livestock Research. Ze doet onderzoek naar de interactie tussen mensen en dieren. Haar focus ligt op honden en paarden, diersoorten die worden ingezet voor sport en ontspanning en ook voor specifieke taken als veiligheid en therapie.

Als dierwetenschapper heeft ze technische expertise van onder meer ethologie en fysiologie. Ze is daarnaast zeer geïnteresseerd in de maatschappelijke context. “Voor sectoren die met dieren werken, groeit het belang van de ‘social license to operate’. De maatschappij wordt kritischer, er worden steeds

Foto: RDA

meer vragen gesteld. Daar moeten we antwoord op kunnen geven. Dat doe je niet alleen door wetenschappelijke kennis over de schutting te gooien. Je moet je ook afvragen: waarom vindt de maatschappij het niet oké? Het kan ook zijn dat mensen die met dieren werken niet goed kunnen uitleggen wát ze doen en waaróm ze dat doen.”

Ook binnen de RDA wil ze aandacht hiervoor vragen. “Ik wil bijdragen aan het inspelen op maatschappelijke vragen en het verkennen van nieuwe ontwikkelingen. Ik hoop dat we daardoor stappen kunnen zetten om het voor de dieren nog beter te maken.”

Vooruitblik op 2024

In 2024 naderen verschillende eerder ingezette onderzoeks- of adviestrajecten hun voltooiing. Deze pagina's geven een overzicht hiervan. Deels komen de onderwerpen voort uit *Staat van het Dier* uit 2019, die bepalend was voor de onderzoeksagenda van de afgelopen jaren. In 2024 verschijnt het vervolg met een nieuwe meerjarenagenda.

Twee zienswijzen zijn al in een vergevorderd stadium. Dat zijn de adviezen over de gezondheid van productiedieren en de dierentuin van de toekomst. Beide thema's zijn besproken in het hoofdstuk RDA in 2023 (zie pag. 5 - 7).

Lopende onderzoeks- en adviestrajecten

Samenleven met de wolf

Op verzoek van de minister voor Natuur en Stikstof heeft de Raad twee activiteiten op zich genomen rond de wolf. De eerste is het organiseren van een maatschappelijke dialoog. Het doel is over en weer begrip te krijgen voor de verschillende standpunten en het voorkomen van een verdere verharding van het debat. Die dialoog is in het afgelopen najaar van start gegaan (zie pag.14). De andere vraag is te verkennen wat er nodig is om in Nederland samen te leven met de wolf en hierover een advies uit te brengen. Het eindverslag van de dialoog en de zienswijze van de RDA verschijnen in 2024.

Gevolgen klimaatverandering voor dieren in natuur

De RDA onderzoekt op eigen initiatief de impact van de klimaatverandering op dieren. Dat begon als één onderwerp, maar het bleek al snel dat de situatie voor gehouden dieren sterk verschilt van de omstandigheden van in het wild levende dieren. Daarom worden twee aparte zienswijzen uitgewerkt. De zienswijze voor gehouden dieren is afgelopen jaar verschenen (zie pag. 16). Een zienswijze over de gevolgen voor in het wild levende dieren is nog in bewerking.

Spanning gehouden en niet-gehouden dieren

In het beleid voor diergezondheid en dierenwelzijn heeft het ministerie van LNV te maken met verschillende belangen van gehouden en in het wild levende dieren. Soms zijn die belangen conflicterend. Dat speelt bijvoorbeeld bij preventie

van dierziekten, waarbij wilde populaties een besmettingsgevaar kunnen vormen voor landbouwhuisdieren. Ook kunnen maatregelen voor populatiebeheer en bestrijding van schade door in het wild levende dieren effect hebben op de natuur en het natuurlijk evenwicht. De minister vraagt de RDA een beschouwing te geven op de spanning tussen enerzijds het welzijn en de gezondheid van gehouden dieren en anderzijds de belangen van in het wild levende dieren en de natuur als geheel.

Foto: Shutterstock

De klimaatverandering heeft impact op in de natuur levende dieren

Foto: Shutterstock

Spanning tussen dieren in het wild en productiedieren is een van de onderwerpen in 2024

Invasieve uitheemse soorten

Uitheemse planten en dieren kunnen een bedreiging vormen voor inheemse soorten en de biodiversiteit. Sommige van deze zogeheten exoten brengen ook gezondheids- of veiligheidsrisico's met zich mee. Voor het beheersen van het probleem worden vaak dieren gedood. Dat roept bezwaren op, vooral als het 'aajibare' soorten betreft zoals de wasbeer of de schildpad. De RDA werkt op verzoek van de minister van LNV aan een zienswijze over de spanning tussen natuur en biodiversiteit en de maatschappelijke bezwaren tegen het doden van dieren.

Het dier in recht en instituties

Het onderwerp *Dier in recht en instituties* betreft het versterken van de positie van het dier via aanpassingen in wet- en regelgeving of via andere mogelijkheden, zoals het ontwikkelen of aanpassen van instituties. De vraag is: kunnen belangen van dieren beter worden beschermd en, zo ja, op welke manier?

Aanleiding is de evaluatie van de veranderde Wet dieren, die in 2020 is uitgevoerd. Daaruit bleek dat de intrinsieke waarde van dieren slechts beperkte invloed heeft gehad in belangenafwegingen rondom het gehouden dier. Een forum onder leiding van RDA-lid Léon Ripmeester wil dit onderwerp uitwerken in een essay.

Inspiratietafel sport en ontspanning

Naar aanleiding van de zienswijze *Plezier voor mens én dier?* wordt in 2024 op verzoek van de minister van LNV een zogenoemde inspiratietafel belegd. Dit is een gemengde discussiebijeenkomst voor organisaties die te maken hebben met dieren in sport, ontspanning, traditie en vermaak. Zo kunnen vertegenwoordigers van deze organisaties ervaringen en ideeën uitwisselen op het gebied van dierenwelzijn. Zo inspireren ze elkaar en kunnen ze van elkaar leren. Dit is een nieuwe overlegvorm voor de Raad.

Nieuwe onderzoeksagenda: *Staat van het Dier 2024*

Vijf jaar na de eerste *Staat van het Dier* presenteert de RDA in 2024 het vervolg. Net als in de eerste editie geeft *Staat van het Dier 2024* een analyse van hoe Nederland denkt over dieren en over onze omgang met dieren. Het wordt interessant om te zien hoe de trends die vijf jaar geleden zijn gesignaleerd zich hebben ontwikkeld en welke hardnekkige of nieuwe schurende kwesties aandacht verdienen. *Staat van het Dier 2024* is de basis voor de onderzoeksagenda van de Raad in de komende jaren. Na het verschijnen van de publicatie organiseert de Raad ook bijeenkomsten voor een breed publiek. Het doel hiervan is bekendheid te geven aan de plannen van de Raad, reacties te peilen en ideeën op te doen voor de verdere invulling.

Foto: Shutterstock

In 2024 verschijnt een zienswijze over invasieve uitheemse soorten

De Raad aan het werk

De werkwijze van de Raad

De RDA bestaat uit een voorzitter en maximaal 49 overige leden. Leden van de RDA worden op persoonlijke titel benoemd door de minister van LNV en hebben zitting zonder last of ruggespraak. De Raad brengt adviezen uit op aanvraag en op eigen initiatief. Aanvragen voor adviezen kunnen vanuit het kabinet of de Tweede Kamer komen en ook van provincies of maatschappelijke organisaties – al dan niet via de betrokken bewindspersonen.

De leden van de Raad zijn werkzaam in de wetenschap, het bedrijfsleven en maatschappelijke organisaties. Deze brede samenstelling maakt dat vraagstukken op een multidisciplinaire manier kunnen worden behandeld, wat leidt tot zienswijzen die vanuit verschillende invalshoeken zijn afgewogen.

Een verzoek om een advies van de RDA wordt getoetst aan de volgende criteria:

1. Heeft het vraagstuk betrekking op dierenaangelegenheden, in het bijzonder dierenwelzijn, diergezondheid en/of ethische kwesties?
2. Is de nodige expertise binnen of buiten de aanvragende partij onvoldoende voorhanden of is er behoefte aan een onafhankelijk langetermijnadvies?
3. Gaat het om een adviesvraag waarvoor een zeer brede vertegenwoordiging van het maatschappelijk krachtenveld is vereist?

Indien aan deze criteria wordt voldaan, kan de Raad besluiten een onderwerp op te pakken – hetzij op verzoek of op eigen initiatief. Een forum met een beperkt aantal Raadsleden wordt ingesteld om het advies voor te bereiden. Indien nodig wordt dit forum uitgebreid met leden van Jong RDA of experts van buiten de Raad. Na bespreking in de Raad wordt een zienswijze over een bepaald vraagstuk uitgebracht. Alle zienswijzen worden openbaar gemaakt, onder andere door publicatie op de website van de RDA.

De Raad in 2023

De Raad begon in 2023 met 39 leden. In de herfst namen we afscheid van prof. dr. J.J.M. (Jacques) van Alphen, prof. dr. S. (Bas) Haring, dr. ir. J.W.G.M. (Han) Swinkels en prof. dr. ir. H.C.M. (Hans) van Trijp. Er zijn in 2023 ook zijn zes nieuwe leden benoemd: dr. ir. H.H. (Hank) Bartelink, dr. H. (Hille) Fieten, dr. ir. K.H. (Karel) de Greef, dr. ir. B.G. (Bastiaan) Meerburg, L. (Linda) Verriet en dr. ir. K. (Kathelijne) Visser.

Het juniornetwerk Jong RDA bestond begin 2023 uit vijftien leden. In de loop van het jaar namen we afscheid van M.A.A.M. (Maite) van Gerwen MSc, P. (Priscilla) Paulussen, D.M. (Dorien) Eppink DVM MSc, S.H. (Sophie) Snaas-Alders MSc en R.S. (Reina) Sikkema MSc. Er kwamen in 2023 ook nieuwe leden bij: J. (Jesse) Otten BSc, K. (Kiki) Streng MSc, M. (Marijke) Algra MSc en J.L. (Jamal) Roskam PhD. In het verslagjaar draaiden leden van Jong RDA in vrijwel alle fora mee.

De Raad voltooide in 2023 twee zienswijzen. In mei verscheen *Plezier voor mens én dier?* In december volgde *Laat dierenwelzijn niet ondersneeuwen*.

In het verslagjaar is ook gewerkt aan andere zienswijzen of andere publicaties die naar verwachting in 2024 worden voltooid. De onderwerpen zijn: samenleven met de wolf, de dierentuin van de toekomst, diergezondheid van productiedieren, spanning tussen gehouden en niet-gehouden dieren, doden van invasieve uitheemse soorten, het dier in recht en instituties en het vervolg op *Staat van het Dier*.

De voltallige Raad is in 2023 twee keer bijeengekomen. Daarnaast waren er vele bijeenkomsten van fora en deelgroepen.

RDA-leden en hun achtergrond

Prof. dr. J.J.M. (Jacques) van Alphen
Dierecologie
Wetenschap, tot 1 november 2023

Dr. ir. G.B.C. (Gé) Backus
Landbouw en voedsel
Praktijk, beleid

Dr. ir. H.H. (Hank) Bartelink
Natuur en landschap
Wetenschap, beleid, vanaf 1 mei 2023

G.P. (Bert) van den Berg
Dierenbescherming
Praktijk, beleid

W.T.A.A.G.M. (Ted) van den Bergh
Financiering
Praktijk, beleid

Dr. B. (Bernice) Bovenkerk
Ethiek
Wetenschap

Dr. J.J.L. (Jeroen) Candel MA
Beleid
Wetenschap, beleid

Drs. H.R. (Renée) Chalmers Hoyneck van Papendrecht
Gezelschapsdieren
Praktijk

Prof. dr. ir. G.M. (Gerda) van Dijk
Beleid
Wetenschap, beleid

Dr. N. (Nienke) Endenburg
Mens-dierrelaties dieren mishandeling
Wetenschap

Dr. H. (Hille) Fieten
Klinische genetica
Wetenschap, vanaf 1 mei 2023

Prof. dr. R. (Ronette) Gehring
Veterinaire klinische farmacologie
Wetenschap

Drs. D. (David) van Gennepe
Opvang uitheemse dieren
Praktijk, beleid

Dr. ir. K.H. (Karel) de Greef
Veehouderij en dierenwelzijn
Wetenschap, vanaf 1 mei 2023

Prof. dr. M.A.M. (Martien) Groenen
Genetica
Wetenschap

Prof. dr. S. (Bas) Haring
Filosofie en informatica
Wetenschap, praktijk, tot 1 november 2023

Prof. dr. ir. L.A. (Leo) den Hartog
Diervoeding & agro industriële ketens
Wetenschap, praktijk

A.L. (Annechien) ten Have-Mellema
Varkenshouderij
Praktijk, beleid

Prof. dr. ir. J.A.P. (Hans) Heesterbeek,
Theoretische epidemiologie
Wetenschap

Drs. G. (Gerrit) Hofstra
Beleid, gezelschapsdieren
Praktijk

J.A.M. (Hans) Huijbers
Melkveehouderij
Praktijk

Prof. dr. ir. A. (Arnold) van Huis
Entomologie
Wetenschap

Prof. dr. ir. B. (Bas) Kemp
Dierfysiologie, diergedrag en dierhouderij
Wetenschap

Prof. dr. F.M. (Merel) Langelaar
Diergeneeskunde
Wetenschap, beleid

Dr. L.J.A. (Len) Lipman
Veterinaire volksgezondheid
Wetenschap

Dr. ir. B.G. (Bastiaan) Meerburg
Plaagdieren en paardenfokkerij
Wetenschap, beleid, vanaf 1 mei 2023

Drs. F.E. (Frank) Rietkerk
Dieren in dierentuinen
Praktijk, beleid

Mr. C.W. (Léon) Ripmeester
Juridische aangelegenheden
Beleid

Prof. dr. ir. T.B. (Bas) Rodenburg
Dierenwelzijn
Wetenschap

Dr. M.C.Th. (Martin) Scholten
Aquacultuur en visserij, onderzoekstrategie
Wetenschap, beleid

Prof. dr. Y.H. (Ynte) Schukken
Diergezondheid
Wetenschap

Ir. G.C. (Gijsbert) Six
Hobbydieren
Praktijk

Drs. M. (Marjan) Slob
Essayist en filosoof
Beleid

Prof. dr. G.R. (Geert) de Snoo
Niet-gehouden dieren
Wetenschap, beleid

Mr. drs. J. (Jan) Staman
Voorzitter RDA
Beleid

Dr. ir. J.W.G.M. (Han) Swinkels
Duurzame veehouderij ketens
Beleid, praktijk, tot 1 november 2023

Drs. R.A. (Ruud) Tombrock
Dierenbescherming & dierenwelzijn
Beleid

Prof. dr. ir. J.C.M. (Hans) van Trijp
Marktkunde, consumentengedrag
Wetenschap, tot 1 november 2023

Dr. H.A.P. (Bert) Urlings
Voedselveiligheid, productintegriteit
Wetenschap, praktijk

Dr. J.B.F. (Jan) van der Valk
Proefdieren
Wetenschap, beleid

J. (Jeannette) van de Ven
Geitenhouderij, gezonde dieren
Praktijk, beleid

L. (Linda) Verriet
Varkenshouderij
Praktijk, beleid, vanaf 1 mei 2023

Drs. F.A.L.M. (Frank) Verstappen
Gezelschapsdieren, vogels
Praktijk

Mr. dr. J. (Janneke) Vink
Rechtsfilosofie
Wetenschap, beleid

Dr. Ir. K. (Kathalijne) Visser
Dierenwelzijn
Wetenschap, vanaf 1 mei 2023

Secretaris-directeur van de Raad is
Ir. M.H.W. (Marc) Schakenraad

Leden Jong RDA

M. (Marijke) Algra, MSc

vanaf oktober 2023

K. (Klaske) Bos, MSc

M. (Maaïke) Dijkhorst, MSc

D.M. (Dorien) Eppink, DMV MSc

tot mei 2023

J.S.M. (Joost) Eringfeld

M.A.A.M. (Maïte) van Gerwen, MSc

tot maart 2023

J.L.T. (Jasper) Heerkens, PhD

J. (Jeroen) Kappelhof, MSc

S. A. M. (Stéphanie) Luxen- van der Hoeven, MSc

J. (Jesse) Otten, BSc

vanaf oktober 2023

P. (Priscilla) Paulussen, MSc

tot maart 2023

M. (Milou) Peperkamp, MSc

J.L. (Jamal) Roskam, PhD

vanaf oktober 2023

S (Suzanne) Ruesink, BBA

R.S. (Reina) Sikkema, MSc

tot november 2023

W.M. (Wim) Smit, MA

S.H. (Sophie) Snaas-Alders, MSc

tot september 2023

L.M. (Lisanne) Stadig, PhD

K. (Kiki) Streng, MSc

vanaf oktober 2023

M. (Malou) Vijfhuizen, MSc

D.J. (Dennis) Vink, MSc

Personeel en organisatie

Het stafbureau ondersteunt de Raads- en forumwerkzaamheden en is het dagelijkse aanspreekpunt voor de leden en alle andere belanghebbenden. Het team bestond in 2023 uit:

Ir. M.H.W. (Marc) Schakenraad

Secretaris-directeur

Dr. T.J. (Tamara) Bergstra

Commissiesecretaris

A.E. (Anne) van den Ende, MSc MA

Commissiesecretaris

Dr. M.A. (Monique) Van der Gaag

Commissiesecretaris, vanaf 1 november 2023

R.M. (René) van Geffen

Senior communicatieadviseur, vanaf 1 oktober 2023

D. (Daniëlle) Hartman, MSc

Commissiesecretaris

Dr. ing. H. (Hans) Hopster

Commissiesecretaris

Dr. B.B. (Bart) Houx

Wetenschappelijk adviseur, vanaf 29 december 2023

R.L. (Rosanne) van Oudheusden, MSc BA

Commissiesecretaris

Mr. drs. A.M.P. (Annemiek) Nap

Commissiesecretaris

Ir. R. (Ru) Pothoven

Commissiesecretaris

W.M. (Wil) Scharroo

Officemanager

Drs. L. (Lotte) Stegeman

Communicatieadviseur

L. (Luca) Stolze, MSc

Commissiesecretaris

